BOLALAR RIVOJLANISHIDAGI MUAMMOLARNI O‘Z VAQTIDA ANIQLASHDA ERTA TASHXISNING PEDAGOGIK VA IJTIMOIY AHAMIYATI

Xalilova Maftuna Baxtiyor qizi
O’zMPU Pedagogika-psixologiya va inklyuziv ta’lim fakulteti logopediya yo’nalishi talabasi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20476056

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar rivojlanishidagi jismoniy, nutqiy, sensor va psixofizik nuqsonlarni erta aniqlashning pedagogik, psixologik hamda ijtimoiy ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, erta tashxis va ilk aralashuv dasturlarining shakllanish tarixi, ularning bolalar rivojlanishidagi o‘rni hamda zamonaviy ta’lim tizimidagi ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilingan. Bundan tashqari, ota-onalar, pedagoglar, psixologlar va tibbiyot mutaxassislarining hamkorligi, zamonaviy prenatal diagnostika va korreksion-pedagogik yordamning bola rivojlanishidagi o‘rni ochib berilgan. Izlanishlar natijasida rivojlanishdagi muammolarni barvaqt aniqlash va o‘z vaqtida kompleks yordam ko‘rsatish bolaning keyingi intellektual, ijtimoiy hamda emotsional rivojlanishini samarali tashkil etishda muhim omil ekanligi asoslab berilgan.
Kalit so’zlar: Erta tashxis, ilk aralashuv dasturlari, logopediya, neyroplastiklik, neyronlar ansambli, senzitiv davr, L.S. Vigotskiy, L.O. Badalyan, oilaga yo‘naltirilgan yondashuv, birlamchi nuqson, ikkilamchi nuqson, prenatal, skrining. neyropedagogika, logopedik yordam, ijtimoiy moslashuv.

PEDAGOGICAL AND SOCIAL SIGNIFICANCE OF EARLY DIAGNOSIS IN THE TIMELY IDENTIFICATION OF DEVELOPMENTAL CHALLENGES IN CHILDREN

Abstract: This article elucidates the pedagogical, psychological, and social significance of early identification regarding physical, speech, sensory, and psychophysical developmental delays in children. It provides a scientifically grounded analysis of the historical evolution of early diagnosis and early intervention programs, their pivotal role in child development, and their overarching importance within the modern educational framework. Furthermore, the paper highlights the collaborative synergy between parents, educators, psychologists, and medical professionals, while underscoring the crucial role of contemporary prenatal diagnostics and corrective-pedagogical support in a child's developmental trajectory. The findings demonstrate that timely detection of developmental challenges combined with prompt, comprehensive intervention constitutes a vital factor in effectively fostering the child’s subsequent intellectual, social, and emotional advancement.
Keywords: Early diagnosis, early intervention programs, speech therapy, neuroplasticity, neuronal ensembles, sensitive period, L.S. Vygotsky, L.O. Badalyan, family-centered approach, primary defect, secondary defect, prenatal, screening, neuropedagogics, logopedic assistance, social adaptation.

Zamonaviy ta’lim tizimida bolalarning har tomonlama barkamol rivojlanishini ta’minlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda jahon miqyosida, xususan, mamlakatimizda ham turli xil jismoniy, nutqiy, sensor va psixofizik nuqsonlar bilan dunyoga kelayotgan bolalar statistikasi kundan-kunga o‘sib borayotgani hech kimga sir emas. Bunga ekologik muammolar, irsiy omillar, homiladorlik davridagi asoratlar, tug‘ruq jarayonidagi

murakkabliklar, onaning salomatligi bilan bog‘liq holatlar hamda ijtimoiy omillar sabab bo‘lmoqda.

Afsuski, jamiyatda hamon saqlanib qolayotgan stereotiplar, ma’rifatsizlik va noto‘g‘ri ijtimoiy qarashlar tufayli ko‘plab ota-onalar oilada imkoniyati cheklangan farzand tug‘ilishini shaxsiy fojia yoki "sharmandalik" (stigma) sifatida qabul qilmoqdalar. Bu esa achinarli oqibatlarga — bolani jamiyatdan yashirishga, uning ta’lim va rivojlanish huquqlarini cheklashga, u bilan faxrlanish o‘rniga andisha qilishga va eng dahshatlisi, go‘dakni tug‘uruqxonaning o‘zidanoq yoki ilk yoshidayoq oiladan ayirib, "Bolalar uylari" hamda maxsus internatlarga topshirib yuborish holatlarining uchrashiga sabab bo‘lmoqda. Bunday vaziyat nafaqat bolaning taqdirini barbod qiladi, balki oilalarning parokanda bo‘lishiga va jamiyatda ijtimoiy yetimlik darajasining oshishiga olib keladi.

Aynan mana shu global fojianing oldini olish, nuqsonli bola tug‘ilishining genetik, ekologik va somatik sabablarini chuqur o‘rganish hamda bolalikning ilk bosqichlaridanoq patologiyalarni differensial aniqlash zamonaviy ilm-fanning eng birinchi galdagi dolzarb masalasiga aylandi. Zero, nuqson qanchalik erta aniqlansa, bolaning sog‘lom hayotga qaytish imkoniyati shanchalik yuqori bo‘ladi.

Ushbu yo‘nalishdagi ko‘p yillik ilmiy izlanishlar va amaliy ehtiyojlar natijasida jahon pedagogikasida mutlaqo yangi va inqilobiy tizim — "Erta tashxis va ilk yordam xizmati" vujudga keldi. Bu xizmat shunchaki tibbiy ko‘rik emas, balki bolaning hayotiy salohiyatini saqlab qolish va oilani ijtimoiy-psixologik inqirozdan qutqarish uchun yaratilgan mukammal pedagogik qalqondir.

Ilk aralashuv dasturlari (early intervention programs) dastlab AQSH va Sharqiy Yevropa davlatlarida ishlab chiqilgan bo‘lib, bugungi kunda butun dunyoda bolalar rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashning eng samarali tizimlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Ushbu dasturlarning asosiy maqsadi — bola rivojlanishidagi nuqson yoki chetlanishlarni imkon qadar erta aniqlash, ularning sabablarini o‘rganish hamda bunday bolalar va ularning oilalariga o‘z vaqtida kompleks yordam ko‘rsatishdan iboratdir. Chunki mutaxassislar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolaning hayotining ilk yillarida ko‘rsatilgan yordam uning keyingi rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Biz rivojlanishdagi muammoni qanchalik erta aniqlab, korreksion va pedagogik yordamni tezroq yo‘lga qo‘ysak, bolaning rivojlanish natijalari shunchalik samarali bo‘ladi.

Kichik yoshdagi bolalarning ota-onalari odatda farzandining sog‘ligi, rivojlanishi va kelajagi haqida doimo tashvishlanadilar. Shu sababli ular birinchi navbatda bolalar shifokori yoki boshqa tibbiyot mutaxassislariga murojaat qiladilar. Shifokorlar esa asosan tashxis qo‘yish, kasalliklarni aniqlash va ularni davolash bilan shug‘ullanadilar. Albatta, bolaning jismoniy sog‘lomligi uning rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. Biroq bolaning to‘laqonli rivojlanishi faqatgina tibbiy yordam bilan cheklanib qolmaydi. Bola hayotining dastlabki kunlaridanoq mehr, muloqot, e’tibor va faol ijtimoiy muhitga ehtiyoj sezadi.

Ayniqsa, ilk bolalik davrida bola uchun kattalar bilan muloqot qilish, o‘yin faoliyati, atrof-muhitni kuzatish va tadqiq etish, yangi taassurotlar olish hamda o‘z qobiliyatlarini rivojlantirish nihoyatda muhimdir. Chunki aynan shu davrda bolaning nutqi, tafakkuri, hissiyoti, harakat faoliyati va ijtimoiy ko‘nikmalari shakllanadi. Agar bolaning rivojlanishida ma’lum bir nuqson yoki chetlanish mavjud bo‘lsa, bu jarayon yanada ko‘proq e’tibor va qo‘llab-quvvatlashni talab qiladi.

Afsuski, ko‘pincha nogironligi yoki rivojlanishida muammosi bo‘lgan bolalar haqida gap ketganda, ularning ehtiyojlari boshqa bolalarnikidan kamroq yoki oddiyroq deb noto‘g‘ri

tasavvur qilinadi. Natijada bunday bolalarning imkoniyatlari cheklanadi, ularga yetarli darajada rivojlantiruvchi muhit yaratib berilmaydi. Holbuki, har qanday bola kabi alohida ehtiyojli bolalar ham o‘ynash, bilim olish, muloqot qilish, jamiyatda o‘z o‘rnini topish va o‘z salohiyatini namoyon etish huquqiga egadirlar. Shu sababli ilk aralashuv dasturlari bolaning mavjud imkoniyatlarini rivojlantirish, uning mustaqilligini oshirish va jamiyatga moslashuvini ta’minlashga qaratilgan bo‘ladi.

Ilk aralashuv dasturlarining eng muhim jihatlaridan biri — ota-onalar bilan hamkorlik asosida ishlashdir. Chunki bola rivojlanishida oila hal qiluvchi o‘rin tutadi. Mutaxassislar bolaning rivojlanishi faqatgina markaz yoki muassasadagi mashg‘ulotlar bilan emas, balki kundalik oilaviy muhit orqali ham shakllanishini alohida ta’kidlaydilar. Zero, professional mutaxassis bola bilan haftada bir necha soat shug‘ullanishi mumkin, ota-ona esa u bilan 24 soat birga yashaydi. Ota-onalarning bolaning kundalik rivojlanish va muloqot jarayoniga to‘g‘ri, ongli va faol tarzda kirishishi — professional mutaxassislar aralashuvi kabi o‘ta hayotiy va hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Ilk yordam tizimida oila va mutaxassisning hamkorligi (kooperatsiyasi) muvaffaqiyatning eng asosiy kafolatidir.

Bugungi kunda ilk aralashuv dasturlari nafaqat tibbiy yoki pedagogik yordam tizimi, balki bolaning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta’minlovchi muhim ijtimoiy mexanizm sifatida ham qaralmoqda. Chunki o‘z vaqtida ko‘rsatilgan yordam orqali ko‘plab bolalarda mavjud rivojlanish muammolarining og‘irlashib ketishining oldi olinadi, ularning ta’lim olish imkoniyatlari kengayadi va kelajakda mustaqil hayot kechirishiga zamin yaratiladi. Shu sababli ilk aralashuv xizmatlarini yanada rivojlantirish, mutaxassislar tayyorlash va ota-onalarning bu boradagi bilimlarini oshirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Erta tashxis — bu bolaning embrionlik, go‘daklik va ilk bolalik davrida psixofiziologik rivojlanishining yosh me’yorlariga muvofiq yoki nomuvofiq ekanligini aniqlashga qaratilgan kompleks diagnostik jarayondir. Ushbu jarayon orqali bolaning jismoniy, psixik, nutqiy, sensor hamda emotsional rivojlanishidagi mavjud o‘zgarishlar yoki chetlanishlar erta bosqichdayoq aniqlanadi.

Erta tashxisning asosiy maqsadi — rivojlanishdagi muammolarni imkon qadar vaqtida aniqlab, bolaning keyingi rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan omillarning oldini olishdan iboratdir. Chunki bolaning hayotining dastlabki davrlarida markaziy nerv tizimi yuqori darajada moslashuvchan bo‘ladi. Shu sababli aynan ilk yosh davrida amalga oshirilgan pedagogik, psixologik va tibbiy yordam samaradorligi yuqori natija beradi.

Erta tashxis — bu bolaning embrionlik, go‘daklik va ilk bolalik davrida psixofiziologik rivojlanishining yosh me’yorlariga muvofiq yoki nomuvofiq ekanligini aniqlashga qaratilgan kompleks diagnostik jarayondir. Ushbu jarayon orqali bolaning jismoniy, psixik, nutqiy, sensor hamda emotsional rivojlanishidagi mavjud o‘zgarishlar yoki chetlanishlar erta bosqichdayoq aniqlanadi.

Erta tashxisning asosiy maqsadi — rivojlanishdagi muammolarni imkon qadar vaqtida aniqlab, bolaning keyingi rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan omillarning oldini olishdan iboratdir. Chunki bolaning hayotining dastlabki davrlarida markaziy nerv tizimi yuqori darajada moslashuvchan bo‘ladi. Shu sababli aynan ilk yosh davrida amalga oshirilgan pedagogik, psixologik va tibbiy yordam samaradorligi yuqori natija beradi.

Mashhur psixolog L.S. Vigotskiy o‘zining fundamental ilmiy ishlarida ta’kidlaganidek: "Rivojlanishning me’yordan og‘ishi qanchalik barvaqt aniqlansa, uning asosiy nuqsondan

ikkilamchi va uchlamchi ijtimoiy-psixologik asoratlarga aylanib ketish ehtimoli shunchalik pasayadi".

Ushbu fikr bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, rivojlanishida muammosi mavjud bolalar bilan ishlashda muhim ilmiy va amaliy asos hisoblanadi. Ya’ni, biologik tabiatga ega bo‘lgan birlamchi nuqson (masalan, eshitish organlarining shikastlanishi yoki nutq markazlarining funksional sustligi) qanchalik vaqtida aniqlansa, uning ortidan zanjirsimon tarzda ergashib keladigan ikkilamchi nuqsonlarni (nutqiy buzilishlar, intellektual orqada qolish, fikrlashning cheklanishi) hamda uchlamchi salbiy oqibatlarni (bolaning odamovi, agressiv bo‘lib qolishi, jamiyatdan izolyatsiyalanishi) to‘xtatib qolishga qaratilgan korreksion-pedagogik ishlar shunchalik yuqori samara beradi. Muammoning oldini olish, u bilan tizimli shakllangan davrda kurashishdan ko‘ra har doim ming chandon yengilroq kechadi.

Kasallik / Nuqson turi	**Birlamchi nuqson (Biologik)**	**O‘z vaqtida aralashuv bo‘lmasa: Ikkilamchi nuqson (Ijtimoiy-pedagogik)**	**Erta tashxisning senzitiv davrdagi natijasi**
Eshitish patologiyasi	Sensor eshitish a’zosining zararlanishi.	Nutqning umuman chiqmasligi (soqovlik) so‘z boyligining yo‘qligi.	Bola 1-2 yoshida imo-ishoralar yoki koxlear pparat yordamida nutqn o‘zlashtiradi, tengdoshlaridan qolmaydi.
Nutqiy rivojlanish orqada qolishi	Nutq dinamikasining kechikishi (Alaliya/Dizartriya).	Disleksiya (o‘qiy olmaslik), maktab dasturini o‘zlashtira olmay, o‘ziga ishonchning yo‘qolishi.	3 yoshgacha bo‘lgan logopedik stimulyatsiya orqali maktabgacha yoshda nutq to‘liq me’yorga keladi.
Tayanch-harakat a’zolari nuqsoni	Jismoniy harakatning cheklanishi (BSF belgilari).	Atrof-muhitni mustaqi o‘rgana olmaslik oqibatida aqliy va ijtimoiy passivlik.	Erta kinezioterapiya va pedagogik o‘yinlar orqali fazoviy tafakkur va mustaqillik shakllanadi.

Quvonarli holat shundaki, bugungi kunda zamonaviy tibbiy va raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida homilador ayollar dastlabki haftalardanoq oilaviy poliklinikalar va skrining markazlari tomonidan qat’iy nazoratga olinadi hamda muntazam perenatal tekshiruvlardan o‘tkaziladi. Bu profilaktik tizim bolaning biologik jihatdan sog‘lom dunyoga kelishi hamda irsiy (genetik) kasalliklarni vaqtida fiksatsiya qilish uchun nihoyatda muhimdir. Xususan, yuqori aniqlikdagi zamonaviy UTT (ultratovushli tekshiruv — 3D/4D

formatlari) va doplermetriya apparatlari orqali shifokorlar bevosita bachadon ichidagi homilaning anatomik rivojlanish bosqichlarini, ichki a’zolarining shakllanish holatini, markaziy asab tizimidagi patologiyalarni hamda qon aylanish tizimini to‘liq skaner qila oladilar. Bu esa tibbiy va pedagogik jamoaga bola tug‘ilmasidanoq uning xavf guruhiga mansubligi yoki mansub emasligi haqida birlamchi prognozni beradi.

Muammoning yechimi faqatgina prenatal davr bilan cheklanib qolmaydi. Bola dunyoga kelganidan so‘ng, uning hayotining ilk yilida ham pediatr nevropatolog, psixolog, logoped tomonidan antropometrik ko‘rsatkichlar (bo‘yi, vazni, bosh va ko‘krak aylanasi hajmi) hamda psixomotor reflekslar dinamikasi muntazam ravishda monitoring qilib boriladi. Bundan tashqari, go‘dak turli og‘ir infeksion kasalliklarni oldini olish maqsadida davlat tomonidan belgilangan Milliy emlash taqvimi asosida emlanish orqali himoya qilinadi.

Neyropedagogika nuqtai nazaridan, bolaning ilk yoshi, ayniqsa, 1 yoshdan 3 yoshgacha bo‘lgan davri — inson rivojlanishining eng yuqori senzitiv (tashqi ta’sirlarga va ta’limga o‘ta sezgir) davri hisoblanadi. Sensor sohada filogenez va ontogenez qonuniyatlari aynan shu pallada kesishadi: miya po‘stlog‘ida oliy ruhiy funksiyalar: faol nutq, mantiqiy tafakkur, ixtiyoriy diqqat, predmetli faoliyat va hissiy idrok shiddat bilan taraqqiy eta boshlaydi.

Agar ushbu davrda bolaga yetarli e’tibor berilsa, rivojlantiruvchi muhit yaratilsa va mavjud muammolar o‘z vaqtida aniqlansa, keyingi rivojlanish jarayoni samarali kechadi. Aksincha, bolaning rivojlanishidagi chetlanishlar e’tibordan chetda qolsa, keyinchalik ularni bartaraf etish qiyinlashadi. Shu sababli ilk yosh davrida ota-onalar, shifokorlar, pedagoglar va psixologlarning hamkorlikda faoliyat olib borishi muhim ahamiyatga ega.

Taniqli bolalar nevropatologi va akademigi L.O. Badalyan ham ilk yosh davrining neyrofiziologik ahamiyatiga alohida to‘xtalib, shunday fikrni bildiradi: "Bu davrda dastlabki ta’lim amalga oshiriladi, ya’ni keyinchalik o‘rgatishning yanada murakkab shakli uchun asos bo‘lib xizmat qiladigan ‘neyronlar ansambli’ shakllanadi”.

Ushbu fikr zamonaviy neyropedagogika va ilk yordam xizmati uchun fundamental qonuniyat hisoblanadi. Akademik ta'riflagan **"neyronlar ansambli"** — bu bolaning bosh miya po‘stlog‘ida tashqi olamdan (eshitish, ko‘rish, taktil-seziş, muloqot orqali) olinayotgan stimullar natijasida hosil bo‘ladigan mustahkam sinaptik aloqalar zanjiridir. Inson hayotining dastlabki uch yilida miyadagi funktsional zonalar hali to‘liq ixtisoslashmagan va differensiallashmagan bo‘ladi. Aynan shu davrda olingan ilk pedagogik va logopedik taassurotlar miya hujayralarini yagona bir tizimga — muayyan oliy ruhiy funktsiyalarni boshqaruvchi "ansambllar"ga birlashtiradi.

Agar ushbu sezgir davrda bolada biron-bir sensor yoki nutqiy nuqson mavjud bo‘lsa va unga erta tashxis qo‘yilmasa, miyadagi neyronlar o‘rtasida kerakli funktsional aloqalar zanjiri o‘z vaqtida qurilmay qoladi. Bu esa keyinchalik maktab yoshida bolaga ancha murakkabroq bo‘lgan jarayonlarni — mantiqiy fikrlash, o‘qish (disleksiyaning oldini olish), tizimli yozuv va matematik amallarni o‘rgatishni nihoyatda qiyinlashtiradi. Chunki murakkab ta'lim shakllari tayanishi kerak bo‘lgan neyrobiologik poydevor — ya’ni dastlabki "neyronlar ansambli" o‘z vaqtida shakllanmagan bo‘ladi.

L.O. Badalyanning bu qarashi muammoni erta aniqlash va zudlik bilan korreksion-pedagogik choralarni boshlash nafaqat tarbiyaviy, balki to‘g‘ridan-to‘g‘ri neyrokonstruktiv (miya tuzilishini shakllantiruvchi) ahamiyatga ega ekanligini isbotlaydi. Ilk yoshdagi aralashuv — bu shunchaki bola bilan shug‘ullanish emas, balki uning miyasida kelgusi intellektual salohiyat uchun arxitektura poydevorini to‘g‘ri qurish jarayonidir.

Bugungi kunda erta tashxis va ilk aralashuv tizimining rivojlanishi natijasida ko‘plab bolalarda rivojlanishdagi muammolar barvaqt aniqlanib, ularga o‘z vaqtida pedagogik, psixologik va tibbiy yordam ko‘rsatish imkoniyati yaratilmoqda. Bu esa bolalarning sog‘lom rivojlanishi, jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuvi hamda kelajakda mustaqil hayot kechirishi uchun mustahkam zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Chicherina Ya., Isayeva D., Bondareva Ye. Erta tashxis va abilitatsiya. T.: RBIMM, 2010 yil. 6-15 betlar.
2. Mo‘minova L., Chicherina Ya., Nurkeldieva D. Diagnostika psixofizicheskogo razvitiya detey pervix let jizni. T.: RSSAD, 2007g.3-17 str
3. Badalyan, L. O. (1984). Detskaya nevrologiya [Child Neurology]. Meditsina.
4. Shonkoff, J. P., & Meisels, S. J. (Eds.). (2000). Handbook of Early Childhood Intervention. Cambridge University Press.
5. Vygotsky, L. S. (1993). The Collected Works of L. S. Vygotsky: Volume 2: The Fundamentals of Defectology (Abnormal Psychology and Learning Disabilities). Springer Science & Business Media.